

Periodiska myntindragningar

En utvecklingsfas under svensk högmedeltid

ROGER SVENSSON

Institutet för Näringslivsforskning (IFN)

I uppsatsen analyseras periodiska myntindragningar, ett monetärt beskattningssystem, som tillämpades under nästan 200 år i det medeltida Europa. En teori presenteras som visar att systemet förutsatte en begränsad penningmängd och utestängandet av främmande mynt från cirkulation. Indragningarna fungerade bäst i relativt utvecklade ekonomier med små valutaområden. Trots att det inte existerar några skriftliga källor om myntindragningar i Sverige, går det inte att förkasta hypotesen att systemet även tillämpats i Sverige år 1180–1290. Skattfyn- dens sammansättning och myntens standardisering visar dessutom att mynt snarare räknades än vägdes i Sverige redan under sent 1100-tal och tidigt 1200-tal, dock ej under vikingatiden.

Inledning

Pengar syftar till att underlätta handel, transaktioner och räkenskaper. Genom tiderna har många olika medier använts som pengar: snäckor, kor, metalltackor och inte minst mynt och sedlar. För att ett medium ska betraktas som fullvärdiga pengar ska fyra funktioner vara verksamma: transaktionsmedel, värdemätare, värdebevarare och standard för uppskjutna betalningar.¹ Ädelmetaller har bäst uppfyllt dessa funktioner, eftersom de har specifika egenskaper. De är relativt sällsynta, kända för en bredare allmänhet, har liten volym i förhållandet till värdet, vilket

Artikeln har granskats av två externa lektörer enligt modellen *double blind peer review*.

Författaren är tacksam för ekonomiskt stöd från Sven Svenssons stiftelse för numismatik, Gunnar Ekströms stiftelse för numismatik och Stiftelsen Olle Engkvist Byggmästare.

1. Stanley Jevons, *Money and the Mechanism of Exchange* (London 1875) s. 13–18.

Roger Svensson, f. 1967, är docent i nationalekonomi vid Institutet för Näringslivsforskning (IFN), Stockholm. Han forskar dels om offentliga stöd inom forskning och utveckling, innovationer, och entreprenörskap, dels om historiska monetära system.

E-post: roger.svensson@ifn.se

gör dem lätta att transportera, är motståndskraftiga mot korrosion och oxidation samt är mjuka, vilket gör dem lätta att bearbeta och dela upp.

Ett mynt är en standardiserad (ädel)metallbit där utgivaren med en stämpel garanterar vikt och halt. Baserat på de ovan nämnda funktionerna, var det inte underligt att ädelmetaller redan från början användes som råvara i mynt. Under antiken och medeltiden var mynten uteslutande värdemynt, det vill säga de hade en ädelmetall som råvara, vilket garanterade deras funktion som värdebevarare. Kreditmynt där det i stället är utgivaren som garanterar myntens värdebevarande funktion är ett betydligt modernare fenomen och diskuteras inte i denna uppsats.

Mynt är en av historiens enklaste och viktigaste innovationer; de tillhandahåller en tjänst för användarna samtidigt som utgivaren kan göra en vinst. Eftersom mynt är standardiserade med avseende på vikt och halt, fungerar de bättre som transaktionsmedel och värdemätare än omyntad metall. När dagliga transaktioner genomförs är det nämligen lättare att räkna mynt än att kontrollera vikten och halten. Därför är folk villiga att betala ett premium för att få sin ädelmetall transformerad till standardiserade mynt. Det är denna värdeskillnad mellan omyntad och myntad metall som möjliggör för myntherren att ta ut en vinst eller slagskatt (seignorage) vid präglingen.²

Det fanns även andra inkomstkällor för myntherren från myntning. Genom lagar förbjöd myntherrar ofta att omyntad metall eller utländska mynt användes för betalningar inom landets gränser. Omyntad metall och utländska mynt skulle växlas in mot lokalt präglade mynt mot en slagskatt. En välkänd inkomstkälla är annars myntförsämringar, som praktiskt tillämpades genom att myntherren stegvis antingen sänkte vikten eller halten i mynten. Myntförsämringar genomfördes ofta under finansiella kristider såsom krig eller epidemier.³

En mindre känd metod att profitera på myntsystemet samt beskatta handel och befolkning under medeltiden var periodiska myntindragningar (*renovatio monetae*) med start omkring år 930 i Normandie. Denna beskattningsmetod tillämpades i stora delar av Europa under 150–200 år. Gamla mynttyper förklarades ogiltiga och skulle växlas in mot en ny typ till en i förväg annonserad växlingsavgift och vid ett bestämt

2. Nathan Sussman, "Debasements, Royal Revenues, and Inflation in France during the Hundred Years' War 1415–1422", *The Journal of Economic History* 53:1 (1993) s. 50.

3. Rodney Edvinsson, "Inflation before Paper Money: Debasement Cycles in Sweden-Finland 1350–1594", *Scandinavian Economic History Review* 59:2 (2011) s. 166–183.

datum.⁴ Indragningarna var systematiska och återkommande, det vill säga periodiska. En vanlig växlingsavgift var fyra gamla mynt mot tre nya och indragningarna kunde ske så ofta som en till två gånger per år.⁵

För det medeltida Sverige finns det inga skriftliga källor om periodiska myntindragningar. Men Sverige präglade liknande mynttyper som nere på kontinenten. Det blir därför intressant att analysera om sådana indragningar även kan ha skett i Sverige. Syftet med denna artikel är att presentera en teori om periodiska myntindragningar i medeltida ekonomier och sedan tillämpa denna på svensk medeltid. Uppsatsen är organiserad enligt följande: Först sätts de villkor upp som måste vara uppfyllda för att systemet med periodiska myntindragningar ska fungera. Sedan diskuteras hur systemet tillämpades praktiskt samt varför systemet bröt samman. En grundläggande analys görs av det tidiga svenska myntsyste- met, där en viss nyansering sker jämfört med en tidigare uppsats skriven av Rodney Edvinsson och Bo Franzén i *Historisk tidskrift* 2015.⁶ För att periodiska myntindragningar med räkne-baserade växelkurser ska kunna tillämpas, krävs att mynten inte bara är standardiserade utan även räknas snarare än vägs vid vardagliga transaktioner. Till sist appliceras och testas teorin om periodiska myntindragningar på svensk medeltid.

Efterfrågan på pengar i medeltida ekonomier

Den medeltida feudala ekonomin var i huvudsak agrar. Nästan hela be- folkningen bodde på landsbygden, där de flesta var bönder. I princip var många gods med kringliggande byar självförsörjande enheter.⁷ Skat- ter, tionden, arrenden, rättigheter och förpliktelser bestämdes oftast av sedvanan snarare än genom marknadsmässiga kontrakt som vi känner till i dag. Man kan se den medeltida ekonomin som ett omfördelnings- system där bönderna i periferin betalar skatter och avgifter till kyrkan och godsherren i centrum, vilka sedan spenderar eller omfördelar resur- serna ut i periferin igen. Detta hindrade inte att det fanns återkomman- de lokala marknader där bönderna kunde byta eller sälja sitt överskott.

4. Roger Svensson, "Periodic Recoinage as a Monetary Tax: Conditions for the Rise and Fall of the Bracteate Economy", *The Economic History Review* 69:4 (2016) s. 1 109.

5. Bernd Kluge, *Numismatik des Mittelalters: Handbuch und Thesaurus Nummorum Medii Aevi* (Berlin & Wien 2007) s. 61–63.

6. Rodney Edvinsson & Bo Franzén, "Sveriges tidiga formella penningväsende", *Historisk tidskrift* 135:3 (2015) s. 384–386.

7. Ett undantag var regionala obalanser, t.ex. brist på salt eller metaller, som nödvändig- gjorde långväga handel.

Byteshandeln var väl utbredd på landsbygden och monetariseringen i allmänhet låg.

Myntherren kan inte prägla så många mynt han vill. Om efterfrågan på mynt saknas kommer mynten att överflöda ekonomin och deras värde trycks ner mot ädelmetallvärdet. Ökad lokal handel leder till högre efterfrågan på mynt. Man måste dock förklara varför handeln och efterfrågan på mynt ökade i den feodala ekonomin.

Befolkningen växte kraftigt under 1100- och 1200-talen i Europa, vilket ledde till en ökad arbetsfördelning och specialisering bland bönder, hantverkare och hushåll. Den ökade arbetsfördelningen hade två viktiga konsekvenser. För det första ökade effektiviteten, eftersom en del specialiserade sig på tillverkning av verktyg medan andra producerade skor eller kläder. Den totala produktionen av varor och tjänster per capita borde ha ökat i den feodala ekonomin. För det andra ledde specialiseringen till ökade behov av att köpa och sälja varor och tjänster på marknaden. Hantverkarna var mer beroende av den fysiska marknaden än bönderna. Därför bosatte sig hantverkare oftast nära borgar, biskopssäten och kloster, där återkommande marknader hölls och där det fanns en viss basefterfrågan på hantverksprodukter. På så sätt började städer ta form. En ökande andel av överskottet från jordbruk och hantverk såldes på de lokala marknaderna. Den ökade specialiseringen och handeln ledde till ökad efterfrågan på mynt som betalningsmedel och värdemätare. Tillväxten av lokala marknader var ett tillräckligt bevis för att arbetsdelningen hade startat. Framväxten av lokala marknader och användandet av mynt gick ofta hand i hand i Europa.⁸

Geografisk spridning av myntindragningar över tid och rum

Av praktiska skäl delas myntsystemen i medeltidens Europa in i långlivade och tidsbegränsade mynt. I det förra var mynten giltiga under myntherrens hela regeringsperiod eller ibland längre ("immobiliseringsar"), medan tidsbegränsade mynt bara var giltiga under specifika intervall av regeringsperioden. Periodiska myntindragningar tillämpades i det senare systemet. De metoder som forskningen har använt sig av för att bestämma och datera myntindragningar är:⁹ A) historiska dokument som berättar om datum, frekvens och/eller växlingsavgift för indrag-

8. Torsten Fried, *Die Münzprägung in Thüringen 1138–1291* (Speyer 2009) s. 109.

9. Svensson (2016) s. 1130–1131.

ningar; B) analys av antalet typer under myntherrens regeringsperiod eller per tidsperiod; C) analys av fördelningen av olika typer i skattfynd. För metod C kan man förvänta sig att skattfynden är skevt fördelade med avseende på typer, om indragningar har skett. Rikligt förekommande typer borde då vara sena emissioner medan mer sparsamma typer tidiga emissioner.

Baserat på dessa metoder visas utbredningen av långlivade och tidsbegränsade mynt i Europa under perioden år 1140–1300 i figur 1. Långlivade mynt var vanliga i norra Italien, det kristna Spanien, Frankrike och England efter år 1125.¹⁰ Tidsbegränsade mynt dominerade i de centrala, östra och norra delarna av Europa. De första kända periodiska myntindragningarna i Europa genomfördes i Normandie under perioden år 930–1100.¹¹ Ett välkänt exempel är England där myntindragningar skedde vart sjätte år perioden 973–1035 och vartannat eller vart tredje år perioden 1035–1125.¹² De östra delarna av Frankrike och västra delarna av det tysk-romerska riket hade indragningar under 1000-, 1100- och 1200-talen.¹³

De bästa exemplen på frekventa indragningar där mynten var regionalt begränsade är annars de centrala, norra och östra delarna av det tysk-romerska riket, Danmark och östra Europa (Österrike, Polen, Böhmen, Mähren) där valutaområdena var relativt små.¹⁴ Här startade periodiska myntindragningar i mitten av 1100-talet och varade till åtminstone slutet av 1200-talet – ibland ända till en bit in på 1400-talet. I områden där ensidiga brakteater präglades kunde indragningarna ske en till två gånger per år.¹⁵ I det tysk-romerska riket var en vanlig växlingsavgift fyra gamla mot tre nya mynt, men den kunde variera. I Danmark

10. Kluge (2007) s. 62–64.

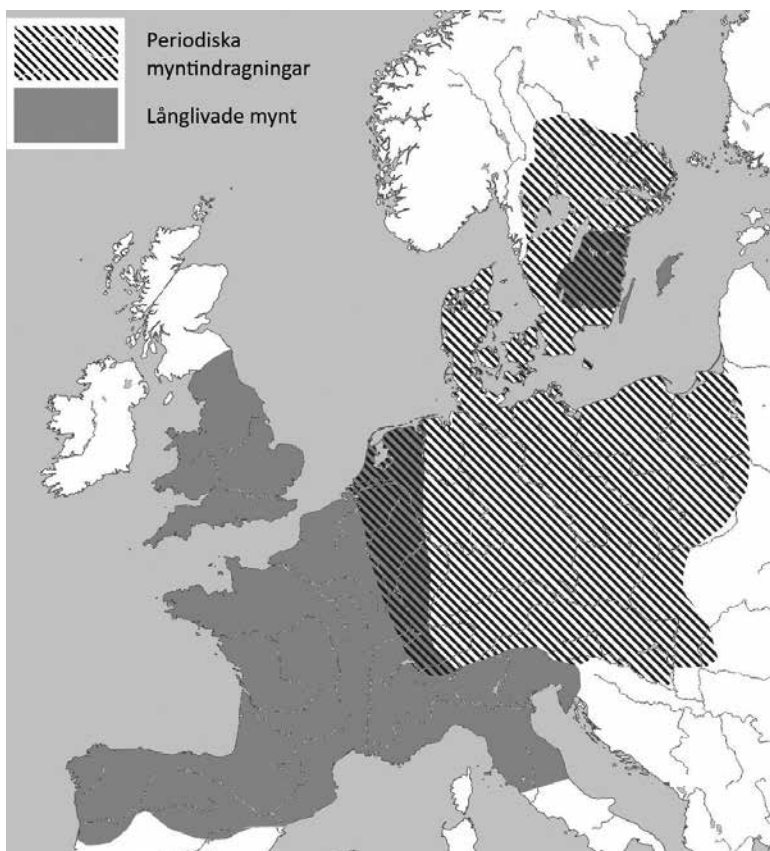
11. Jens Christian Moesgaard, "Saints, Dukes and Bishops: Coinage in Ducal Normandy, c. 930–c. 1150", i Giles.E.M. Gasper & Svein H. Gullbekk (red.), *Money and the Church in Medieval Europe, 1000–1200: Practice, Morality and Thought* (Farnham 2015) s. 197–207.

12. Martin Allen, *Mints and Money in Medieval England* (New York 2012) s. 35–36.

13. Wolfgang Hess, "Münzverrufungen der späten Pfennigzeit: Besonders in den Brakteatengebieten Mittel- und Südwestdeutschland", i Lutz Ilisch, Sönke Lorenz, Willem B. Stern & Heiko Steuer (red.), *Dirham und Rappenpfennig, 2: Mittelalterliche Münzprägung in Südwestdeutschland* (Bonn 2004) s. 19–20.

14. Svensson (2016) s. 1113–1114.

15. Kluge (2007) s. 63. Brakteater är ensidiga mynt som präglas med en guldsmedsteknologi. Ett mjukt ämne såsom läder eller bly läggs under den lövtunna plantsen och endast en stamp används. Detta innebär att myntbilden på den färdiga brakteaten blir spegelvänd på baksidan.

FIGUR 1. Tidsbegränsade och långlivade myntsystem i Europa år 1140–1300.

Källa: Roger Svensson, "Periodic Recoinage as a Monetary Tax: Conditions for the Rise and Fall of the Bracteate Economy", *The Economic History Review* 69:4 (2016) s. 1113.

var avgiften tre gamla mot två nya och i Tyska orden i Preussen sju gamla mot sex nya.¹⁶

Den tidigare litteraturen om periodiska myntindragningar kan man främst hitta inom numismatik och arkeologi. Den har främst varit empirisk till sin natur där man har identifierat var och när sådana mynt-

¹⁶ Keld Grønder-Hansen, *Kongemagtens krise: Det danske møntvesen 1241–1340* (Köpenhamn 2000) s. 85. Borys Paszkiewicz, "A Chronology of the Teutonic Prussian Bracteates", i Michael Andersen, Helle W. Horsnæs & Jens Christian Moesgaard (red.), *Magister monetarum: Studies in Honor of Jørgen Steen Jensen* (Köpenhamn 2008) s. 179.

indragningar har ägt rum. Någon fullständig teori eller gemensamma drag har tidigare inte tagits fram, förutom några enstaka teoretiska samband som bygger på empiriska observationer.¹⁷

Teorin om periodiska myntindragningar

I båda systemen med långlivade och tidsbegränsade mynt krävs att: för det första, det finns ett valutavång, det vill säga utländska mynt får inte användas på marknaderna; för det andra, myntherren har ett växlingsmonopol; och, för det tredje, myntherren måste kontrollera både myntväsendet och marknaden. I det medeltida Europa så kontrollerade samma auktoritet i allmänhet både rätten att ta ut tull för importerade varor vid stadsgränsen och att slå mynt.¹⁸

Skriftliga källor visar att myntindragningarna genomfördes på specifika datum.¹⁹ Därefter var det bara de nya lokala mynten som var giltiga betalningsmedel. Det var myntherren som innehade växelmonopolet och bestämde växelkursen. För att ett system med tidsbegränsade mynt ska fungera krävs – förutom valutavånget – att ytterligare ett par villkor måste uppfyllas.²⁰

För det första så kan endast en lokal typ tillåtas cirkulera. Dock finns vissa undantag om fler än en myntherre myntar i samma valutaområde. För det andra måste mynttyper som representerar olika emissioner ha tydligt markerade skillnader så att vanligt folk lätt kan avgöra vilka mynt som är giltiga. Praktiskt sett genomfördes indragningarna genom att själva bilden på myntet förändrades medan myntfoten – vikt, diameter, silverhalt, form – till stora delar förblev oförändrad (se figur 2–4).²¹

För det tredje så krävs ett begränsat antal mynt i omlopp, det vill säga en relativt låg monetarisering. Den låga monetariseringen är en nyckelfaktor.²² Detta därför att man ska hinna med att prägla om alla mynt, men också att myntherren ska kunna kontrollera vilka mynt som används. Vid en låg monetarisering används mynt endast av en begränsad del av befolkningen och sannolikt också bara på vissa platser som är

17. Se t.ex. fotnot 23 om samband mellan indragningar och penningmängd och fotnot 26 om samband mellan indragningar och myntförsämringar.

18. Kluge (2007) s. 63.

19. Roger Svensson, *Renovatio Monetae: Brakteater och myntningspolitik i högmedeltidens Europa* (Stockholm 2012) s. 95.

20. Svensson (2016) s. 1114–1116.

21. Peter Spufford, *Money and Its Use in Medieval Europe* (Cambridge 1988) s. 93.

22. Svensson (2016) s. 1115.

FIGUR 2–4. Tre brakteat-utgåvor av Markgreve Otto den rike i staden Meissen (Tysk-romerska riket) ca 1156–1190, där mynten drogs in varje år. \varnothing ca 26 mm. Foto: Roger Svensson.

lätta att kontrollera, till exempel städernas marknader. Historiska källor antyder att det var just städer och regioner med en begränsad erfarenhet av marknader och mynt som tillämpade periodiska myntindragningar. Dessa regioner återfanns i de centrala, norra och östra delarna av Europa (se figur 1).²³

Myntindragningar underlättas också om valutaområdet är relativt litet, vilket gör systemet lättare att övervakas.²⁴ Speciellt en svag centralmakt och många relativt starka lokala civila och kyrkliga auktoriteter leder till många små valutaområden. Det är också de små valutaområdena i det tysk-romerska riket och Polen som hade de mest frekventa myntindragningarna.

Ett sista krav för att systemet ska fungera om valutaområdet är stort är att det finns relativt många – om än tillfälliga – myntverkstäder så att folk kan växla in gamla mynt. Ett slående exempel är England där man hade ett 70-tal myntorter cirka år 1000, då indragningar skedde vart sjätte år, men bara två myntorter, London och Canterbury, under 1200-talet, när man hade långlivade mynt och en mångdubbelt större myntvolym.²⁵

Ett återkommande kännetecken – men inget krav – för periodiska myntindragningar är annars att silverhalten behölls på en hög och jämn nivå. Det var i stället främst regioner med långlivade mynt som genomförde myntförsämringar, till exempel Spanien, Italien och Frankrike. I

23. Spufford (1988) s. 104.

24. Svensson (2016) s. 1116.

25. Allen (2012) s. 20–21.

dessa områden hade man begränsade inkomster från myntpräglingen och var därför mer frestande att blanda mindre ädla metaller i mynten.²⁶

Den ovan beskrivna teorin/modellen om periodiska myntindragningar gäller för ekonomier som har värdemynt – inte kreditmynt – som pengar. I modellen finns heller inga banker eller kreditinstitut, det vill säga den ekonomiska utvecklingen är på en tämligen låg nivå.

Praktisk tillämpning och konsekvenser

Skattfynd från perioden då myntindragningar dominerade visar att långt ifrån alla mynt växlades in.²⁷ Snarare var det så att folk bara ville växla till sig så många nya mynt som var nödvändigt för att använda vid inköp på marknaden. Därmed undvek folk växlingsavgifter och kunde spara silver. Statistik från skattfynd visar att indragningarna var mer effektiva ju lägre skatten var; en lägre skattesats beror antingen på en lägre avgift eller en längre period mellan indragningarna.²⁸ Innanför stadsmurarna hade förmodligen myntherren ganska god kontroll över vilka mynt som användes vid transaktioner. På landsbygden måste det ha varit praktiskt omöjligt att övervaka systemet. En skriftlig källa från Erfurt anger mycket riktigt att systemet med tidsbegränsade mynt bara gällde innanför stadsmuren.²⁹ Utanför staden kunde man använda vilka mynt som helst. Stadslagar från Freiburg visar dessutom att det inte var innehavet av ogiltiga mynt som var olagligt utan bara användandet av dem vid transaktioner på marknaden.³⁰ Straffen kunde vara hårda vid överträdelser. Det var hårdare straff att använda utländska mynt än äldre lokala mynt och lokala invånare straffades hårdare än utlänningar.³¹ Värst var det för ämbetsmän som accepterade ogiltiga mynt. I Danmark fick en fogde som accepterade ogiltiga mynt vid skatteindrivning böta 40 mark penningar.³²

Som noterats ovan tillämpades myntindragningar speciellt i områden där fragila ensidiga brakteater präglades. Detta beror på att brakteaterna hade flera önskvärda egenskaper som passade väl med myntindragning-

26. Kluge (2007) s. 64; Svensson (2012) s. 53–54.

27. Svensson (2016) s. 1117–1118.

28. Roger Svensson & Andreas Westermark, "Renovatio Monetæ: When Gesell Taxes Worked", *International Economic Review* 61:2 (2020) s. 825–826.

29. Hess (2022) s. 16.

30. Walther Haupt, *Sächsische Münzkunde* (Berlin 1974) s. 29.

31. Haupt (1974) s. 29.

32. Grindler-Hansen (2000) s. 69.

ar.³³ För det första, bara en stamp behövdes, vilket reducerade produktionskostnad och tid. För det andra, brakteatstampar håller längre än stampar för tvåsidiga mynt av två skäl. Det mjuka materialet under plantsen dämpar rekyl och den tunna plantsen krävde mindre kraft vid myntningen. För det tredje, den relativt stora diametern, som kunde vara upp till 50 mm, ökade möjligheten att variera bilden på myntet, vilket underlättade att se skillnad på giltiga och ogiltiga typer. För det fjärde, gamla brakteater var lätta att hamra ut och ompräglade.

Det fanns tre huvudsakliga metoder för myntherren att göra systemet mer effektivt så att folk verkligen lämnade in sina ogiltiga mynt för omprägling.³⁴ För det första kunde myntherren ha växlare och övervakare på marknaden. En annan mer effektiv metod var att förlägga datumet för myntindragningen precis innan en viktig ekonomisk tilldragelse, till exempel en årlig skattebetalning eller marknad/mässa. I det första fallet skulle skatter betalas med nya mynt, ett system som tillämpades i Danmark. I det andra fallet måste handelsmän och bönder som besökte marknaden växla till sig nya mynt, vilket ofta gällde i tyska städer. En tredje indirekt metod var lagar och bestämmelser som kungjorde att böter, avgifter, räntor, tionden skulle betalas med nya mynt.

Det bör noteras att myntindragningar inte orsakade någon långsiktig inflation. Oavsett växlingskurs så förblev antalet mynt konstant. Om växelkursen var fyra gamla mynt mot tre nya, så behöll myntherren det fjärde myntet som han senare spenderade. Däremot visar en modell att priserna fluktuerade cykliskt.³⁵ Efter hand kom myntherrens skatte-mynt snart ut i cirkulation igen, vilket ökade penningmängden och satte press uppåt på priserna. Då växlingsdatumet närmade sig ville folk dessutom spendera mynten för att undvika avgiften. Om utbudet av varor var oelastiskt, blev konsekvensen långsamt stigande konsumentpriser som toppade strax före växlingsdatumet. Efter detta datum föll priserna ner till normal nivå igen.

Sammanbrottet för myntindragningarna

Historiska dokument berättar om missnöje bland befolkning och handelsmän med de ständiga indragningarna. Ofta var det den lokala be-

33. Svensson (2016) s. 1123.

34. Svensson (2016) s. 1118–1120.

35. Svensson & Westermark (2020) s. 838.

folkningen och lokala handelsmän som drabbades, eftersom storhandeln legalt använde sig av standardiserade silvertackor och därmed slapp undan beskattning.³⁶ Under slutet av 1200-talet kom ibland myntherre och stadsbefolkning överens om att behålla den lokala mynttypen intakt mot att invånarna erlade en avgift.³⁷

Systemet med indragningar bröt samman när två av de viktigaste teoretiska villkoren för systemet inte längre uppfylldes i slutet av 1200-talet och början av 1300-talet: den begränsade monetariseringen och det geografiska valutavånget. I båda fallen spelade en ökad ekonomisk specialisering huvudrollen.³⁸

I takt med att städerna växte, ökade den lokala specialiseringen av yrken och produkter i städerna. Efterfrågan på mynt som betalningsmedel och värdemätare följde hand i hand med specialiseringen. Fler bönder och stadsbor betalade skatter och jordräntor med mynt i stället för med dagsverken. En större penningmängd behövdes, vilket gjorde indragningarna opraktiska. Myntherren hade varken tid att prägla om mynten eller kapacitet att övervaka systemet. Samtidigt ökade den överregionala specialiseringen av varuproduktion mellan städer och regioner. Den internationella handeln ökade och med den följde även internationella mynt såsom Heller, Goldgulden och Groschen. De överregionala varorna prissattes ofta i sådana valutor och satte press på de lokalt tidsbegränsade mynten. Allt fler städer och regioner övergick till att prägla långlivade mynt. Därmed startade en ny epok med myntförsämringar i stället som extra intäktskälla för myntherren

Periodiska myntindragningar i en utvecklingsmodell

I tabell 1 visas de förväntade relationerna över tiden mellan statsbildning, urbanisering, lokala marknader och handel, monetarisering och myntning, baserat på avsnitten ovan. Under den första fasen har någon centralmakt knappt kontroll över landet. Ekonomin är nästan helt agrar och det finns ett behov av varor som folk inte kan producera lokalt. Utländska mynt importeras eller imiteras och värderas efter vikt på de få marknadsställen som finns. Under den andra fasen bildas en stat med

36. Haupt (1974) s. 32.

37. Hess (2002) s. 15.

38. Roger Svensson, "Periodic Recoinage and Economic Development in Medieval Hessen", i Frank Berger, Roland Diry & Christian Stoess (red.), *Frankfurt und Hessen im monetären mittelalterlichen Transit* (Frankfurt 2021), accepterad för publicering.

skattesystem och en kung har politisk kontroll över landet. Hantverkare specialiserar sig och slår sig ner i små växande städer. Tack vare den ökade specialiseringen finns ett behov av dagliga transaktioner på lokala marknader. Efterfrågan på standardiserade mynt som underlättar transaktioner ökar. Lokal myntning med egen myntfot startar och mynten räknas. Monetariseringen är låg och under denna fas är periodiska myntindragningar möjlig. Under den tredje fasen ökar specialiseringen av arbetskraften ytterligare och städerna blir större. Mynt används nu inte bara i städerna utan även på landsbygden. Monetariseringen är högre och det är inte längre möjligt att genomföra periodiska indragningar. Långlivade mynt införs och möjliga myntförsämringar införs som inkomstkompensation.

TABELL 1. *Utvecklingstrender för lokal handel, monetarisering och myntsytstem*

	<i>Statsbildning / urbanisering</i>	<i>Handel / marknader</i>	<i>Monetarisering</i>	<i>Myntsytstem</i>
FAS 1	En stat är knappt bildad. Knappt några städer. En nästan helt agrar och självförsörjande ekonomi.	Utrikeshandel med nödvändiga varor (salt, metalller).	Knappt några mynt. Utländska mynt vägs.	Import eller imitation av utländska mynt.
FAS 2	En kung etableras och en stat bildas med skattesystem. Hantverkare specialiserar sig och slår sig ner i små städer.	Både lokala marknader och lokalhandel startar.	Låg monetarisering. Lokala mynt används på lokala marknader i små städer.	Eget myntsytstem etableras. Periodiska myntindragningar eller långlivade mynt.
FAS 3	Urbanisering fortsätter och städerna blir större.	Handel på lokala stadsmarknader och på landsbygden är omfattande.	Hög monetarisering. Mynt används i städer och på landsbygden.	Långlivade mynt.

Grundläggande observationer om tidig svensk medeltida myntning

Ingen faktisk stat med central administration och skatteuppbörd existerade i det vikingatida Sverige. I staden Sigtuna präglades emellertid tvåsidiga imitationer av engelska mynt under perioden år 995–1030. Studier av myntstamper visar att verksamheten inte var obetydlig, men imitationerna var bara en bråkdel av alla de utländska engelska, tyska och

arabiska mynt som flödade in i landet.³⁹ Eftersom imitationerna hade högre vikt än de engelska originalmynten och var standardiserade med avseende på halt och inte på vikt, har Christoph Kilger argumenterat för att transaktionerna i det vikingatida Sverige baserades på vägt silver snarare än på räknandet av mynt.⁴⁰ Detta innebär att imitationerna i strikt mening inte kan betraktas som mynt. Orsaken till att den regionala bygdekungen i Svealand präglade icke-standardiserade imitationer var att de engelska mynten var lätta att känna igen, eftersom det fanns färre typer av dem jämfört med tyska och arabiska mynten. De engelska mynten betraktades därför som tillförlitliga med avseende på silverhalt och hade ett övervärde jämfört med omyntat silver. Genom att imitera de engelska mynten och producera stämplade silverbitar som liknade de engelska mynten kunde sveakungen komma åt detta övervärde. Förutom de icke-standardiserade imitationerna, stöds slutsatsen att handeln var viktbaserad av skattfyndens sammansättning där utländska mynt och silverbitar ligger blandade samt att utländska mynt ofta delas på ett icke-systematiskt sätt – brytstycken i stället för halvering. Präglingen av imitationer upphörde i Sigtuna cirka år 1030 av okänd anledning.

Under 1100- och 1200-talen bestod Sverige av tre relativt självständiga regioner – Svealand samt västra och östra Götaland – som hade sina egna lagar. Olika ätter slogs om makten i dessa regioner. En distinkt kunglig auktoritet med central administration och skatteuppbörd etablerades inte förrän i slutet av 1100-talet eller i början av 1200-talet. Den kyrkliga administrationen började etableras i slutet av 1000-talet och många kyrkor byggdes under 1100-talet. Sverige var på efterkälken jämfört med andra stater i västra, centrala och södra Europa såsom England, Frankrike, västra och södra delarna av det tysk-romerska riket samt Italien, i synnerhet ekonomiskt men även politiskt.⁴¹ Den utvecklade ekonomin

39. Brita Malmer, *Den svenska mynthistorien: Vikingatiden ca 995–1030* (Stockholm 2010).

40. Christoph Kilger, "Hack-Silver, Weight and Coinage: The Anglo-Scandinavian Bullion Coinages and Their Use in late Viking-Age Society", i James Graham-Campbell, Søren M. Sindbæk & Gareth Williams (red.), *Silver Economies, Monetisation and Society in Scandinavia AD 800–1000* (Århus 2011) s. 273–75.

41. Det var stor skillnad i ekonomisk utveckling mellan å ena sidan de västra delarna (Rhenlandet) och å andra sidan de centrala och östra delarna av det tysk-romerska riket. Rhenlandet hade utvecklad ekonomi, handel, myntning och stadsbildning redan under den karolingiska perioden på 900-talet. Här ebbade myntindragningar ut redan i början och mitten på 1100-talet. Däremot var stadsbildning och lokal myntning i de centrala och östra delarna fart först från mitten av 1100-talet. Här tillämpades periodiska myntindragningar under 150–200 år (ca 1150–1350). Svensson (2016) s. 1124.

i Sverige avspeglades framför allt av få städer och marknader samt avsaknaden av ett eget myntsytstem.

Det tog närmare hundra år innan riktig myntning med fullt standardiserade mynt startade i Sverige: cirka år 1140 på Gotland, cirka 1153 i Götaland och cirka år 1180 i Svealand. På fastlandet präglades enbart brakteater fram till 1290. Från den tidigaste perioden (år 1150–1180) har vi inte mycket information mer än att de första mynten i Lödöse troligen präglades av biskop Bengt från Skara cirka år 1153.⁴² Få exemplar har överlevt samtidigt som både kyrkfynd och skattfynd är sparsamma.

Det fanns tre olika myntstandarder och valutaområden i Sverige under perioden år 1153–1250: svealändska, götaländska (västra Götaland) och gotländska (Gotland och östra Götaland) mynt.⁴³ I mitten av 1200-talet hade två svealändska penningar samma värde som tre gotländska och fyra götaländska. Brakteater från Svealand hade en vikt på 0,30 g medan de från Götaland vägde 0,15 g. Brakteaterna hade en silverhalt på cirka 94 procent (15-lödiga) fram till år 1250. Att valutaområdena var separata stöds av att stilen på brakteaterna var väldigt olika i Götaland och Svealand. Precis som landskapslagarna så var myntsytstemen regionala i Sverige, som bestod av löst sammansatta regioner med en gemensam kung.

Det svenska myntsytstemet utvecklades ur ett viktsytstem: silvermarken. Marken kunde variera mellan olika landsdelar, men i allmänhet motsvarade den cirka 215 g, 15-lödigt, silver i Sverige på 1300-talet. På den monetära enheten 1 mark penningar gick det 192 svealändska, 288 gotländska och 384 götaländska penningar. Det uppstod så småningom – från slutet av 1200-talet – en skillnad i värde mellan viktenheten mark silver och den monetära enheten mark penningar. Rodney Edvinsson och Bo Franzén har gjort en förtjänstfull genomgång av denna skillnad med tillhörande statistik under svensk medeltid.⁴⁴

Edvinsson och Franzén argumenterar för att transaktioner i allmänhet var viktbaserade under 1100-talet och stora delar av 1200-talet i Sverige.⁴⁵ De finner stöd för slutsatsen genom att studera omnämningen

42. Sven Arnell, "Var den tidigaste medeltida myntningen i Sverige kyrklig?", *Svensk Numismatisk Tidskrift* 2001:1 (2001) s. 4–11; Roger Svensson, "Bestämning av omtvistade svenska brakteater med vetenskapliga metoder", *Svensk Numismatisk Tidskrift* 2018:5 (2018) s. 108–109.

43. Kenneth Jonsson, "Från utländsk metall till inhemskt mynt", *Numismatiska Meddelanden XL* (Stockholm 1995) s. 50–51. Valutaområdena sammanföll i stort med biskopsstiften i: 1) Uppsala, Västerås och Strängnäs; 2) Skara; och 3) Linköping och Växjö.

44. Edvinsson & Franzén (2015) s. 384–388.

45. Edvinsson & Franzén (2015) s. 385–386.

av transaktioner och betalningar i skriftliga medeltida dokument. Majoriteten av transaktioner som finns bevarade i skriftliga källor före år 1260 omnämns i mark silver snarare än i mark penningar. Betalningar skulle alltså ha gjorts i ädelmetaller eller mynt som vägdes. Under perioden år 1258–1370 användes däremot mark penningar som värdemätare i en övervägande majoritet av källorna. Författarna likställer på sina håll monetariseringen av Sverige med användandet av den monetära enheten mark penningar.

Man måste här skilja på monetarisering av ekonomin, som innebär att folk i allmänhet använder mynt som betalningsmedel, och skillnaden mellan en viktbaserad och räknebaserad ekonomi. Genom studier av kyrkfynd har Henrik Klackenberg visat att Sverige blev monetariserat i slutet av 1200-talet i Götaland och i början av 1300-talet i Svealand.⁴⁶ Det finns emellertid goda skäl att tro att mynt snarare räknades än vägdes vid de flesta transaktioner i Sverige före slutet av 1200-talet. Det finns nämligen tre starka motargument till Edvinsson och Franzéns slutsats att transaktionerna i huvudsak skulle vara viktbaserade fram till 1260.

För det första, de skriftliga källorna är starkt selektiva och innefattar transaktioner om stora belopp, till exempel flera mark silver eller mark penningar det vill säga belopp som motsvarar hundratals eller tusentals mynt.⁴⁷ Vid sådana transaktioner är det lättare att väga mynten/silvret – givet att halten är känd – än att räkna tusentals mynt. Skillnaden mellan mark silver och mark penningar är dessutom liten fram till 1200-talets slut. Nästan inga tidiga källor existerar med transaktioner om små belopp. Det skulle vara betydligt mer omständligt att väga mynt vid dagliga småtransaktioner än att räkna dem.

För det andra, de svealändska och götaländska brakteatern under perioden år 1153–1290 är standardiserade med avseende på både vikt och halt, som visades ovan. Myntherrarna har alltså lagt stor omsorg på att mynten skulle vara enhetliga. Det är svårt att motivera sådant merarbete på myntverkstäderna om mynten ändå skulle vägas vid transaktioner.

Skattfynden i Svealand och östra Götaland – Gillberga, Mackmyra, Skänninge, Dimbo, Eskilstuna – från år 1150 till 1260 består nästan ute-

46. Henrik Klackenberg, *Moneta Nostra: Monetarisering i medeltidens Sverige* (Stockholm 1992).

47. Bo Franzén, Gösta Hedegård & Roger Svensson, *Acta monetaria Sueciae: Sveriges handlingar om mynt, priser och ädelmetaller 1164–1318* (Kaunas 2020) s. 9–65.

slutande av mynt, främst svenska men även en del utländska. Om mynten är delade så har man gjort detta på ett systematiskt och avsiktligt sätt genom halvering redan i slutet av 1100-talet.⁴⁸ Dessa observationer visar på stor skillnad för medeltida skatter jämfört med vikingatidens skatter. I de senare ligger mynt blandade med silverbitar och mynten delas inte på systematiskt vis. Däremot består skattfynden i västra Götaland under perioden år 1180–1200 fortfarande av importmynt, men efter cirka år 1200 försvinner dessa.⁴⁹

Mynten i sig själva, standardiserade, och skattfynden ger alltså en annan bild av hur mynt användes under tidig medeltid i Sverige. De skriftliga källorna från tidig svensk medeltid beskriver inte heller dagliga transaktioner. Slutsatsen att mynten räknas redan från sent 1100-tal är ytterst viktig för en analys av huruvida periodiska myntindragningar tillämpades i Sverige. En förutsättning för att periodiska indragningar med räkne-baserade växelkurser skulle kunna fungera, är att mynten är någorlunda standardiserade och räknas i stället för vägs av gemene man vid dagliga transaktioner.

Applicering av teorin på Sverige år 1180–1290

I Sverige saknas skriftliga dokument om periodiska myntindragningar. Analysen utgår i stället från den ovan diskuterade teoretiska modellen om tidsbegränsade mynt. Här kommer modellen att testas på svenska förhållanden, i syfte att undersöka vilka empiriska observationer i Sverige som är konsistenta med modellen och försöka förkasta hypotesen att Sverige hade periodiska myntindragningar. Exempel på observationer som skulle vara motstridiga till myntindragningar är få mynttyper per tidsperiod, skattfynd som är jämnt fördelade på typer snarare än skevt fördelade och om det går att bevisa att typerna präglades på olika myntorter snarare än att de representerar tidsmässigt kronologiska emissioner.

Myntningen i Sverige tar fart under kung Knut Erikssons (1167–1196)

48. Tre skattfynd från kung Knut Erikssons (1167–1196) regeringstid ger samma mönster av halverade penningar. Tvillingsskatten från Mackmyra innehåller 259 svealandspenningar, varav ett tiotal är halverade. Skattfyndet från Gillberga innehåller 483 svealandspenningar varav ca 30 är halverade. Skattfyndet från Skänninge har 130 svealandspenningar, varav 35 är halverade. Monica Golabiewski Lannby, *Kung Knut Eriksson och penningarna* (Stockholm 2019) s. 56–59.

49. Jonsson (1995) s. 94.

senare regeringstid, efter 1180. Tyska brakteater är förebild till de svenska mynten. Endast brakteater präglas på det svenska fastlandet under perioden år 1153–1290.

Under Knut Eriksson präglas minst 16 typer i Svealand och tre i Götaland.⁵⁰ Sålunda präglades flera typer i båda valutaområdena under en begränsad tidsperiod (se metod B ovan). En viktig empirisk observation är analysen av de större myntskatterna – Gillberga, Mackmyra och Skänninge – under Knut Eriksson. Skatterna är kraftigt snedfördelade med avseende på antalet exemplar per typ. Ett fåtal typer dominerar, vilket indikerar att de är tidsmässigt sena.⁵¹ De svenska skattfynden är i själva verket mer snedfördelade än motsvarande i det tysk-romerska riket och Danmark där periodiska myntindragningar med säkerhet är dokumenterade (se metod C ovan). Dessa båda observationer är konsistenta med periodiska myntindragningar och föreslår att indragningar förekom i både västra Götaland och Svealand, men att de var mer frekventa i Svealand.

TABELL 2. Myntning av brakteater i Sverige år 1180–1290.

Kungliga myntherrar	Antal år med utgivning	Svealändska typer	Götaländska typer
Knut Eriksson (1167–1196)	16	16 ^a	3
Sverker Karlsson (1196–1208)	12		3
Erik Knutsson (1208–1216)	8	3–4	1 ^b
Johan Sverkersson (1216–1222)	6	6	2 ^c
Erik Eriksson (1222–1229, 1234–1250)	23	6	8
Knut Långe (1229–1234)	5	9	0
Valdemar Birgersson (1250–1275)	25	0	5
Magnus Ladulås (1275–1290)	15	3	2

Notera: Antalet olika typer refererar här till typer som är lätt åtskiljbara från varandra.

^a Dessa brakteater attribueras vanligen till Knut Eriksson, men några av dem kan ha myntats av Sverker Karlsson.

^b Många varianter av denna typ.

^c Dessa skulle kunna vara Svealändska halvpenningar, eftersom de har samma motiv som svealändska typer.

50. Lars O. Lagerqvist: *Svenska mynt under vikingatid och medeltid samt gotländska mynt* (Stockholm 1970) s. 45–47 och 60–61; Golabiewski Lannby (2019).

51. Kenneth Jonsson, "Översikt över fastlandsmyntningen ca 1180–1250", *Numismatiska Meddelanden XXXIV* (1983) s. 79; Golabiewski Lannby (2019) s. 56–79.

De svenska kungarna präglade flera typer i både Svealand och Götaland under första hälften av 1200-talet, se tabell 2. Brakteaterna i Svealand och Götaland har sina egna karakteristiska stilar, men inom varje valutaområde skiljer sig typerna åt genom huvudmotivet. Som tabell 2 visar så skiljer sig antalet typer per tidsperiod över tid och region. Årliga myntindragningar skulle till exempel ha kunnat ske under Johan Sverkerson (1216–1222) och Knut Långe (1229–1234) i Svealand. Under Erik Eriksson präglas fler typer i Götaland (åtta) än i Svealand (sex). Noterbart är att två utgåvor har samma motiv i båda områdena: en fågel och ett krönt huvud. Kjell Holmberg (1995) har föreslagit att Erik Erikssons typer kan ordnas kronologiskt, vilket indikerar periodiska myntindragningar.⁵²

Liksom på kontinenten kunde mynträten delegeras till kyrkliga eller världsliga personer. Under svensk medeltid hade ärkebiskopen i Uppsala under år 1190–1215 och några jarlar under år 1229–1266 mynträtt. Brakteaterna som präglades av ärkebiskopar och jarlar hade samma myntfot som de kungliga så att de kunde cirkulera samtidigt, men skiljde sig motivmässigt med kyrkliga respektive adliga symboler.

När västra och östra Götaland slås ihop till ett valutaområde år 1250 ökar myntningsvolymen väsentligt. Silverhalten som före år 1250 varit 94 procent sjunker till 80 procent under perioden 1250–1290.⁵³ Antalet brakteattyper under kung Valdemar (1250–1275) är endast fem götäländska under en 25-årsperiod.⁵⁴ Under Magnus Ladulås (1275–1290) slås även Götaland och Svealand ihop till ett enhetligt valutaområde, och båda präglar brakteater med samma motiv men med olika vikt.⁵⁵ Ny analys av skattfynden under Magnus Ladulås tyder på att brakteaterna med ett M med slät ring respektive strålrand och som tidigare attribuerats till olika myntorter är kronologiska, se figur 5–8. Under både Valdemar och Magnus Ladulås genomfördes troligen indragningarna med 5–6 års mellanrum.⁵⁶

52. Kjell Holmberg: "När kungens mynt blev allmogens mynt: En översikt över mynt, myntning och myntens roll i det svenska samhället under 1200-talet", *Numismatiska Meddelanden XL* (1995) s. 70–71.

53. Kenneth Jonsson, "Utvecklingen av ekonomin så som den speglas av myntningen", i Lars Annerbäck (red.), *Birger Jarls tid – en brytningstid? Sex föreläsningar från ett symposium i Stockholm våren 2001* (Stockholm 2002) s. 48–49.

54. Holmberg (1995) s. 74–75.

55. Jonsson (2002) s. 50.

56. Svensson (2012) s. 215–217.

FIGUR 5–8. Fyra av Magnus Ladulås utgivna M-brakteater i Svealand (figur 5 och 6) och Götaland (figur 7 och 8). Figur 5 och 7 har slät rand, medan figur 6 och 8 har strålränd. \varnothing ca 17 mm (Svealand) och 14 mm (Götaland). Foto: Magnus Wijk.

De empiriska observationer som gjorts under perioden år 1160–1290 om antalet typer per tidsperiod, skattfyndens sammansättning, myntens silverhalt och valutaområdenas storlek kan inte förkasta teorin om periodiska myntindragningar i Sverige. Observationerna är snarare konsistenta med teorin.

Långlivade mynt och myntförsämringar år 1290–1523

En stor myntreform genomfördes cirka år 1290 av kung Birger Magnussons (1290–1319) rådgivare. Precis som på kontinenten ersattes brakteaterna av tvåsidiga mynt runt sekelskiftet. Under Birgers period övergår man till den svealändska myntfoten på hela fastlandet och silverhalten sjunker ned till 63 procent, en halt som behålls fram till 1350-talet.⁵⁷ De svenska mynten hade en krona på åtsidan och en varierande bokstav på frånsidan. Betydelsen av bokstäverna har länge debatterats, men de representerar knappast någon intern tidsmässig kronologi. En viktig empirisk observation av Kenneth Jonsson, att det inte finns någon stampkoppling mellan en enda kronvariant på åtsidan med två olika bokstäver på frånsidan, visar att de olika typerna troligen representerar olika myntsorter.⁵⁸ Denna stampstudie förkastar alltså hypotesen att periodiska myntindragningar skulle ha genomförts efter 1290.

Tronföljaren Magnus Eriksson (1319–1363) fortsatte sedan att prägla två olika tvåsidiga mynttyper. Den första typen med ett lejon till vänster eller höger på åtsidan och en krona på frånsidan (1319–1340) och

57. Jonsson (2002) s. 49.

58. Kenneth Jonsson, "Fastlandsmyntningen under Birger Magnusson (1290–1318) med utgångspunkt från skatt- och lösfynd", *Nordisk Numismatisk Årsskrift* 1975–76 (Stockholm 1977) s. 120–121.

den andra med ett lejon till vänster på åtsidan, men med en bokstav eller symbol omgiven av tre kronor på åtsidan (1340–1354). Ytterligare en myntreform genomfördes cirka år 1354, då de tvåsidiga mynten ersattes av brakteater med krona eller bokstav i strålränd. Silverhalten i dessa brakteater faller från cirka 45 till 10 procent fram till år 1363.⁵⁹ Denna myntförsämring skedde efter digerdödens framfart då statens finanser var i kris. Allmänhetens förtroende för de dåliga mynten var troligen i botten och en ny myntreform med höglödiga brakteater, cirka 90 procent silver, med bokstav i slät ring präglades år 1363–1365.⁶⁰ Reformerna år 1319, 1340, 1354 och 1363 innebar visserligen nya mynttyper, men de var inte periodiska, utan snarare förändrades hela mynttypen.

Någon gång runt år 1370 efterapar Sverige det kontinentala systemet med Örtug (Witten) som huvudmynt (8 penningar) och hohlpenningar som växelmynt. Örtugarna och hohlpenningarna kan betraktas som långlivade mynt. Mynten präglas i varierande myntorter såsom Stockholm, Västerås, Söderköping, Åbo, Kalmar etcetera. Hohlpenningarna hade antingen krönt huvud eller bokstav. Kännetecknande för perioden 1370–1520 är de långsamma men kontinuerliga myntförsämringarna. Silverhalten i hohlpenningarna sjunker från cirka 60–70 till 20 procent under 150 år.⁶¹

Diskussion

Trots att skriftliga dokument om periodiska indragningar saknas i Sverige tyder allt på att en sådan myntningspolitik tillämpades under perioden år 1180–1290. Teorin om tidsbegränsade mynt kan inte förkastas baserat på de svenska empiriska observationerna och stämmer väl in på svenska förhållanden. Faktumen att endast ett fåtal städer existerade i Sverige på 1200-talet och att egen myntning först startade på 1150-talet visar att Sverige låg efter kontinenten ekonomiskt, i synnerhet västra, centrala och södra Europa.

Det viktigaste villkoret för myntindragningar är att monetarisering-

59. Rodney Edvinsson, Bo Franzén & Johan Söderberg, "Swedish Payment Systems 995–1534", i Rodney Edvinsson, Tor Jacobson & Daniel Waldenström (red.), *Exchange Rates, Prices and Wages, 1277–2008* (Stockholm 2010) s. 80.

60. Bengt Hemmingsson, "Frågor om den svenska myntningen 1319–63", stencil (Stockholm 1997) s. 24.

61. Brita Malmer, *Den senmedeltida penningen i Sverige* (Stockholm 1980) s. 15 och 43; Kjell Holmberg, "Karl Knutssons penningar från Åbo", i Harald Nilsson (red.), *Opus Mixtum Studia Numismatica Upsaliensia 4* (Uppsala 2009) s. 94.

en är låg, vilket underlättar såväl omprägling som övervakning. En låg monetarisering i Sverige bekräftas av både svenska skatt- och kyrkfynd under perioden år 1150–1300. Den ökade monetariseringen i slutet av 1200-talet och början av 1300-talet är i linje med fler framväxande städer och ett ökat behov av mynt som transaktionsmedel och värdemätare.⁶² Det är också då, cirka år 1290, som de tidsbegränsade brakteaternas ersätts med långlivade tvåsidiga mynt. Myntvolymen var högre i Götaland än i Svealand samtidigt som antalet typer var fler i Svealand under 1200-talet. Detta tyder på mer frekventa indragningar i det mindre utvecklade Svealand än i Götaland.

Tumregeln om att brakteater fick ett fotfäste i områden där ingen myntfot existerade stämmer väl in på Sverige. Brakteater är intimt förknippade med periodiska myntindragningar nere på kontinenten år 1140–1300. Brakteaternas infördes dessutom i Sverige då brakteatpräglingen och myntindragningarna stod på sin höjdpunkt nere i det tyskspråkiga riket (1150–1180).

Teorin om myntindragningar förutspår även att myntförsämringar främst bör inträffa i system med långlivade mynt. Även detta överensstämmer med Sverige. Silverhalten är cirka 94 procent fram till 1250 då indragningarna är frekventa, sjunker till 80 procent då indragningarna blir mindre frekventa för att sedan sjunka än mer snabbt efter år 1290 då långlivade mynt införs. Andra indikatorer på periodiska myntindragningar är många typer per tidsperiod och skevt fördelade skattfynd, som båda styrks av observationerna under Knut Eriksson. Men det finns även många typer per tidsperiod under första hälften av 1200-talet.

En intressant observation är att Sverige har relativt många myntorter i sitt stora valutaområde så länge som indragningarna pågår. Under Magnus Ladulås är det nio myntorter att jämföra med maximalt tre till fyra samtidigt aktiva under örtugsperioden. Även detta är i linje med observationer från större valutaområden på kontinenten. England hade ett 70-tal aktiva myntorter då myntindragningar genomfördes år 973–1125, jämfört med tre till fyra i mitten av 1200-talet då myntningsvolymen var mångdubbelt större. Periodiska indragningar kräver nämligen många

62. Under 1100-talet finns det sju städer: Sigtuna, Uppsala och Västerås i Svealand och Linköping, Lödöse, Skara och Skänninge i Götaland. Ytterligare nio städer grundas under 1200-talet, åtta under 1300-talet och 13 under 1400-talet. Hans Andersson, *Sjuttiosex medeltidsstäder: Aspekter på stadsarkeologi och medeltida urbaniseringsprocess i Sverige och Finland* (Göteborg 1990).

växlingsställen i större valutaområden. När myntvolymen ökar och långlivade mynt präglas kan myntherren effektivisera myntningen till ett fåtal större myntverk.

En sista egenskap som underlättar myntindragningar är geografiskt begränsade valutaområden. I Sverige fanns tre geografiskt begränsade valutaområden fram till år 1250, två under år 1250–1275 och ett efter år 1275. Denna viktiga observation är i linje med myntindragningar som blir allt mindre frekventa och allt svårare att genomföra administrativt. Även på kontinenten var det administrativt enklare att genomföra frekventa myntindragningar i små valutaområden.

För att återkoppla till utvecklingsmodellen som vi såg i tabell 1. Vikingatiden (995–1030) med imitationer av utländska mynt som vägdes vid transaktioner motsvarar den första fasen. Brakteatperioden (1180–1290) med periodiska myntindragningar hör till den andra fasen och den senmedeltida perioden (1290–1520) med långlivade mynt den tredje fasen.

Slutsatser

I denna uppsats har presenterats en teori om hur periodiska myntindragningar som en monetär skatt fungerade under medeltiden. En låg monetarisering, utestängandet av främmande mynt och små valutaområden underlättar indragningar. Dessutom kännetecknades regioner med myntindragningar av mynt med hög silverhalt. Då skriftliga källor saknas, identifieras myntindragningar lämpligast med hjälp av antalet typer per tidsperiod och myntort eller genom analys av skatfynd.

Baserat på svenska observationer från tidig medeltid (1180–1290) går det inte att förkasta teorin om periodiska indragningar i Sverige. De svenska förhållandena är konsistenta med teorin och villkoren för tidsbegränsade mynt: låg monetarisering, små valutaområden, skeva skatfynd, hög silverhalt, brakteater. Indragningarna var mer frekventa i Svealand än i Götaland år 1180–1250. När myntningsvolymen ökade och valutaområdena slogs ihop efter år 1250 blev indragningarna mindre frekventa samtidigt som silverhalten sjönk. Den ökade monetariseringen i slutet av 1200-talet gjorde indragningarna ineffektiva och de tidsbegränsade brakteaterna ersattes med långlivade tvåsidiga mynt cirka år 1290. Som kompensation för uteblivna växlingsavgifter sänkte de svenska kungarna stegvis silverhalten i mynten, en process som fortsatte till medel-

tidens slut. En avgörande observation som förkastar myntindragningar efter år 1290 är en stampstudie som visar att de olika typerna har präglats på olika myntorter snarare än att typerna är tidsmässigt kronologiska.

Uppsatsen visar att Sverige inte bara präglade liknande mynttyper som nere på kontinenten utan även applicerade typernas korresponderande myntningspolitik. Baserat på skriftliga källor har det i en tidigare uppsats hävdats att mynt och silver i allmänhet vägdes i stället för räknades vid betalningar före år 1260 i Sverige. Jag anser att denna slutsats är förhastad och vill göra tre kraftiga invändningar: 1) De skriftliga källorna är selektiva och berör mycket stora betalningar. Då är det lättare att väga silver än att räkna mynt; 2) både götaländska och svealändska mynt är standardiserade med avseende på vikt och halt från slutet av 1100-talet. Det är svårt att motivera sådant merarbete om mynten ska vägas; och 3) skatthynden från tidig medeltid är inte blandade med silverbitar och vid delning är mynten systematiskt halverade. Detta står i bjärt kontrast till vikingatidens viktekonomi då mynt, brytstycken av mynt och silverbitar ligger blandade. Att mynten räknas av gemene man vid dagliga transaktioner under 1100- och 1200-talen, är en förutsättning för att räknebase-rade växelkurser ska kunna tillämpas vid periodiska indragningar.

Periodic recoinage as a development phase in medieval Sweden

This paper analysis periodic re-coinage, a monetary taxation system, which was in use for almost two centuries in medieval Europe. A theory is presented that shows that the system only worked when there was a limited volume of coins in circulation combined with a geographical currency restraint. Renewals worked best in relatively undeveloped economies with small currency areas. Another characteristic is that silver fineness was high in areas with periodic recoinage.

Although there are no written sources about periodic recoinage in Sweden, it can be hypothesized that the system was in use in Sweden in the period 1180–1290. Empirical observations are consistent with the theory of periodic recoinage: there were many coin types in each time period, skewed

coin hoards with respect to types, low monetization, high silver fineness, bracteates minting, and small currency areas.

The number of circulating coins and the degree of monetization increased as a result of urbanization at the end of the thirteenth century when currency areas became larger. This made periodic recoinage far more difficult to enforce and administrate. Bracteates were thus finally replaced by long-lived, two-faced coins in 1290. This process effectively ended the practice of periodic recoinage. Instead, Swedish kings began to accelerate the debasement of long-lived coins by reducing the silver content of coins to compensate for the disappearance of recoinage fees. A die-study shows that different coin types were struck in different mints and do not represent different chronological issues, a fact that further confirms that periodic recoinage ended around 1290.

Finally, the composition of hoards and the standardization of the coins show that coins were counted rather than weighed in Sweden already by the end of the 12th and early 13th centuries. This contrasts with the practice of the Viking-age. The observation that coins were counted is very important, since count-based exchange-rates would otherwise not have been possible to maintain.

Keywords: periodic recoinage, monetary tax, coinage, policies, monetization, debasements; medieval Sweden